

Овчаренко Святослав Вадимович,

асистент кафедри музичного мистецтва

Київського національного університету культури і мистецтв,

orcid.org/0000-0003-1855-9358

Web of Science Researcher ID: HIR-6443-2022

ovcharenko-svyatoslav@ukr.net

СОЦРЕАЛІЗМ ЯК МЕТОД І СТИЛЬ: КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ

У статті розглянуто соцреалізм як культурно-історичний феномен, який реалізувався в контексті мистецьких та культурних практик України за часів радянського історичного періоду 30–80-х років ХХ століття, але й досі потребує детального аналізу та осмислення. Визначено основні компонентні ознаки соцреалізму як методу та стилю в контексті дослідження культури та мистецтва зазначеного періоду, а також окреслено його впровадження в обіг культуротворення. Доведено, що соцреалізм як культурно-історичний феномен уособлює програму, що сформована в рамках марксистсько-ленінської ідеології, а її засоби та результат перетворюються на стильові методи формотворення у сфері мистецтва та культури. Соцреалізм визначається як метод (спосіб досягнення мети) і стильовий вимір, який формулюється як експресивна методологія та ідеологія, що стверджує його амбівалентність. Констатовано, що радянський історичний період надав нове бачення та естетичну парадигму візуальному простору культуротворення починаючи з 30-х років ХХ століття, після Першого з'їзду радянських письменників, який відбувся в 1934 році, де виступив М. Горький. У його промові був запрограмований неологізм «соцреалізм», а також його подальша реалізація як стилю в мистецтві та методу в культуротворенні. У статті використано генетичний, порівняльний, історико-реконструктивний методи, системний підхід з опорою на принцип історизму, культурно-історичної реконструкції стратегій і механізмів культуротворення.

Ключові слова: музична культура, соцреалізм, стиль, художній образ.

Ovcharenko Svyatoslav,

Assistant at the Department of Musical Art

Kyiv National University of Culture and Arts

orcid.org/0000-0003-1855-9358

Web of Science Researcher ID: HIR-6443-2022

ovcharenko-svyatoslav@ukr.net

SOTSREALISM AS METHOD AND STYLE: CULTURAL AND HISTORICAL RECONSTRUCTION

The article deals with socialist realism as a cultural and historical phenomenon that was realised in the context of artistic and cultural practices of Ukraine during the Soviet historical period, which requires a detailed analysis and understanding. The main component features of socialist realism as a method and style in the context of the study of culture and art of the Soviet historical period – the 30s–80s of the twentieth century – are identified, and the way of its introduction into the circulation of culture creation is outlined. It is proved that socialist realism as a cultural and historical integrity embodies a program formed within the framework of the Marxist-Leninist ideology, and its means and results are transformed into stylistic methods of forming in the field of art and culture. Socialist realism is defined as a method (a way of achieving a goal) and a stylistic dimension, which is formulated as an expressive methodology and ideology that asserts its ambivalence. It is stated that the Soviet historical period gave a new vision and aesthetic paradigm to the visual space of culture creation starting from the 30s of the twentieth century, after the first congress of Soviet writers held in 1934, where M. Gorky made a speech. In his speech, the neologism “socialist realism” was programmed, as well as its further implementation as a style in art and a method in culture creation. The article uses genetic, comparative, historical and reconstructive methods, a systematic approach, based on the principle of historicism, cultural and historical reconstruction of strategies and mechanisms of culture creation.

Key words: musical culture, social realism; style, artistic image.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соцреалізм як метод і стиль визначався в культурологічній рефлексії у таких наукових доробках, як: монографія О. Зінькевич «Mundus musicae: тексти і контексти» (Зінькевич, 2007), монографія Л. Смирної «Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві» (Смирна, 2017), стаття О. Роготченка «Нове прочитання соцреалістичної доктрини як обов'язкового стилю художнього життя до і повоєнної доби СРСР–УРСР» (Роготченко, 2014), «Суспільно-культурна парадигма тоталітарного й індивідуального в пластичних мистецтвах України 1940–1960-х років» (Роготченко, 2017), монографія В. Чернецького «Картографуючи посткомуністичні культури» (Чернецький, 2013) та ін. Однак системне бачення соцреалізму в мистецтві та культуротворенні потребує спеціальних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Реконструкція соцреалізму як певного методу і стилю, а також як певної спонуки дії і водночас імперативу на сучасний період є дуже складним завданням. З одного боку, це був пролетарський максималізм з активним насадженням ідеологічних більшовицьких принципів у рамках культуротворчості, а з іншого боку, це був досить толерантний і вишуканий, завданий, як абетка, трансформативний код самоздійснення митця.

Під час Першого з'їзду письменників у 1934 році М. Горький відкрив для форуму надзвичайно цікаву перспективу. У своїй короткій попередній промові він говорить: «Дозволю собі сказати декілька слів про сенс і значення нашого з'їзду! Значення це в тому, що передусім розпилена література всіх наших народностей виступає як єдине ціле перед обличчям революційного пролетаріату всіх країн і перед обличчям не байдужих до нас, до революційних літераторів. Ми виступаємо, демонструючи значення і розуміння не тільки географічного нашого єднання, але і демонструємо єдність нашої мети, котра, зрозуміло, не обмежується різними творчими прийомами і стремліннями. Ми виступаємо як суддя світу, який приречений на загибель, як люди, які стверджують справжній гуманізм, гуманізм революційного пролетаріату, гуманізм сили, покликаний історією звільнити увесь світ трудівників від заздрості, підкупу і від всіх потворств, котрі протягом

віків паплюжили ідеї праці» (Перший Всесоюзний з'їзд радянських письменників, с. 296–297).

Визначається досить цікавий і гострий романтичний виступ – М. Горький, перший письменник пролетаріату, зрештою починає утворювати тексти і починає формулювати думку всього того, що зветься «соцреалізм». Наскільки ця думка адекватна і наскільки вона цікава і є релевантною з точки зору, скажімо, сьогоденних вподобань і сьогоденних ідей щодо ідеалів пошуків справжньої реальності культури, зокрема музики, це питання риторичне, складне, драматичне. Адже воно примушує все ж таки замислитись, чому саме М. Горький, чому специфічна тематика контекстів формотворення тих часів була завдана в рамках парадигми «соцреалізм». Відповіді на слова М. Горького були різні, явно пролетарсько-чекістськими і водночас стриманими.

Радянські письменники доповідь М. Горького сприйняли не схвально, нікого не цікавили його широкі романтичні ідеї, натомість цікавив досить гострий локус, як усіх «поставити в клітку». Апелюючи до викликів та поставлених завдань партії, рапівські журнали почали наводити критику на тих митців, котрі не підпадали, за соціальним походженням, під титул «пролетарський», зокрема і на М. Горького, наголошуючи, що він не досить правильний марксист і не досить правильно визначив реальність соцреалізму, анонсував її романтично. Зазначимо, у своїй промові М. Горький все ж таки намагався дати романтичний, героїчний образ майбутнього соцреалізму і його мистецтва та майбутнього культуротворення.

Система тоталітаризму у мистецтві, яку уособлює соцреалізм, була гомогенною, але сам принцип соцреалізму був амбівалентним, він піддавався різним інтерпретативним ознакам і оцінкам. Щоб осмислити феномен соцреалізму в мистецтві та культурі України 30–80-х років ХХ століття, необхідно досягнути логіку тих часів, а логіка була визначена сходженням від абстрактного до конкретного. Суть цього методу полягає в тому, що спочатку потрібно дати більш загальні бачення, потім їх конкретизувати і тут же осмислити альтернативу від часткового до цілого – від часткового знання до знання повного.

Метод, як квінтесенція визначення реальності, не є проста констатація, догма, завданий

взірець. Метод – це погляд з далечини – трансцензус, завданий задалегідь принцип запитування. Як можлива естетична реальність у мистецтві та культурі 30–80-х років ХХ століття? Естетична реальність у мистецтві існувала та існує в часовому і просторовому вимірі, хронотопі. Проте найчастіше простір не помічався, митці зводили цей хронотоп до матерії, екзерсису існування тут і зараз.

О. Роготченко зазначає: «Зрозуміло, що класичне використання такого методу у другій половині двадцятих років ХХ століття зумовило б тільки часткове здійснення поставленої мети. Але, за пропозицією М. Горького, нове мистецтво за гуманістичними принципами мусило розподілитися на два полюси – «любов-ненависть». Любов – до народу, партії, Сталіна. Ненависть – до ворогів» (Роготченко, 2014, с. 172).

Метод соцреалізму має визначити декілька локусів, серед яких на перше місце виходить трансцендентальний – як можливо щось, як завдана згори регулятивна парадигма, як воно з'являється у світ у контексті певного дискурсу (нарративу), тобто промов на рівні різних видів мистецтв, артикуляції думки засобами творчої реальності, і як перетвориться на інше (як від соцреалізму переходять до чогось іншого). Тобто соцреалізм як метод уже несе у собі декілька констеляцій – трансцендентальну, феноменологічну, діалектичну, а також програмує у собі проєкт майбутнього як «переходження» в щось інше. Метод соцреалізму є складником цілепокладання, способом досягнення цілі, а як стиль є спонукою до формотворення. Така подвоєна трансформація зовнішнього і внутрішнього, яка реалізується в контексті культури, зокрема художнього твору, є дихотомією трансцендентального (завданого згори) і феноменологічного (наявного) аспектів соцреалізму.

Говорячи про соцреалізм як стиль, це більш складний обертона інновації, трансформації, бо стиль розуміється дуже по-різному. Так, у філософії, зокрема О. Шпенглер, визначає стиль «пульсом самоздійснення культури», як соціокультурний регулятивний принцип, починаючи з давніх культур античності. В культурологічному вимірі стиль визначається більш стримано, як те, що формується після парадигмічних субструктур, які ми зємо доба Античності, Середньовіччя, Відродження. Так, після Відродження

виникає низка субстилів, які не претендують бути добою, але визначають, власне, спонукаючу енергію, яка так чи інакше реалізується як стильовий (спонукаючий) екзерсис, або темпоритм часу і простору в контексті того чи іншого твору мистецтва.

Йдеться про те, що формується стиль «бароко», який не претендує на те, щоб бути добою, після бароко визначаються більш дрібні стилі, які йдуть поруч, це класицизм, рококо, наполеонівський стиль, романтизм тощо. Але найголовніше, що в музиці романтизм і бароко стають деміургічними прерогативами. Роботи І. Белзи, М. Лобанової та інших дослідників щодо романтизму, певною мірою, зазначають, що це так. Проте коректне і лаконічне формулювання поняття «стиль» сформульоване О. Лосєвим.

О. Лосєв у своїй роботі «Проблема художнього стилю», яка вийшла у 1994 році в Києві, зазначає, що стиль завдається не зсередини, а ззовні, адже ця зовнішня спонукка переживається іманентно, всередині художнього твору. Це переживання і становить ядро стилетворення. Найголовніше, що в художньому стилі структура знаходить своє справжнє значення тільки у поєднанні з модельним побудуванням художнього стилю. Тобто філософ характеризує художній потенціал стилю. Стиль визначає собою художню міць твору. О. Лосєв намагається охарактеризувати стиль як досить гостру антиномію зовнішнього і внутрішнього, ця антиномія вирішується тим, що вона існує завдяки естетичним спонуккам дії митця. Цього досить, щоб охарактеризувати соцреалізм як стиль (Лосєв, 1994, с. 118).

«Реалізм» у класичному розумінні мав категоричні відмінності від завданої реальності в натуралістично-практичному понятті в радянський період. У цей час поняття «соцреалізм» стало визначатися як прагматизм, як доцільність реалій та процесів культуротворення запитами соціуму. Тобто ми бачимо, що досягнути будь-якої єдності в розумінні соціалістичного реалізму – це побачити його здатність діяти і спонукати до певних вчинків у майбутньому. Але всі якось простіше сприймали це майбутнє, навіть М. Пришвін писав, що «М. Горький, скинувши піджак, залишившись в одній сорочці, читає і промовляє таким чином, що ми можемо побачити в ньому ту самотню людину, яка,

мабуть, дарма виступала на цьому з'їзді, а може бути він давно вже втратив розум, а ми по інерції ходимо і слухаємо і чекаємо чогось» (Перший Всесоюзний з'їзд радянських письменників, с. 459). Отже, влада країни, яка послухала доповідь М. Горького, теж була досить амбівалентною у своїх відгуках.

Так, Й. Сталін у листі до А. Жданова 6 вересня 1934 року пише, що з'їзд добре пройшов. Промову Олексія Максимовича легалізувати, забувши всі проколи. Пройшов час і доповідь М. Горького стала легітимною і, більше того, вже не сприймалася як амбівалентний дискурс романтичних і квазіпрагматичних реалій майбутньої культури та ідеології влади, яка бажала швидкої перебудови суспільства. Тобто метод соцреалізму як досягнення мети не був простим, він був драматично-рефлексивно зазначений як певна дискусійна платформа, на якій М. Горький так чи інакше зазначив себе не як анархіст, не як той, хто якоюсь мірою перейшов межі квазірадянського формування реальності, він все ж таки був досить толерантним і досить «реальним».

М. Горький був справжнім марксистом – він орієнтувався на працю, і тут його не варто в чомусь ображати, але те, що він певною мірою не зазначив максималістські ідеї марксизму – головне це праця, діяльність людини як «гвинтик» мистецтва і суспільства діяльності, то це свідчить про те, що М. Горький був художником. М. Горький фактично сформулював весь інструментарій, або образний колумбарій стилю, якщо говорити, що соціалістичний реалізм є кладовищем духу, і в цьому формулюванні немає нічого поганого. О. Коллонтай ще раніше писала: «Іде молодняк, більшість з коріннями із села це не пролетарії, що перетворюються в фабричному котлі, науку вони зневажають, вірніше для них все те, з чим вони не знайомі і вони надають найголовніше – не сутності, а формі, напам'ять запам'ятовують передовиці правди і без критики як догми проводять їх у життя» (Перший Всесоюзний з'їзд радянських письменників, с. 122). Орієнтація на малограмотність, примітив, потребу всіх зрівняти, на егалітаризм важлива для того, щоб визначити консенсус у розумінні того, що таке культурно-мистецька реальність в умовах соціалістичної, соціалістичної пропаганди тих часів. Можна сказати, що це досить складний образ, який потребує свого засвоєння і свого втілення.

Отже, промова М. Горького не була конститутивною, вона стала засадою наступного досить складного рудиментарного принципу переведення його констатації в те, що зветься «метод». М. Горький відкрив роботу літературного форуму радянських письменників і визначив прерогативи реальності майбутнього, але за цим всім стоїть платонівський комплекс осмислення ідеалу і осмислення тієї доби, де праця стає величним ідеалом. Вся наступна плеяда теоретиків мала сприймати імплікації «Діалектики природи» і інших робіт із марксистського інструментарію в контексті тієї реальності, яку вони мали сконструювати.

Можна сказати, що М. Горький не задав парадигму, він лише її озвучив, став двигуном машини діяльній інтерпретації людини і культури, де праця в марксистському розумінні стала «субстанцією». Це доведено до ідіотичної межі в культурологічних імплікаціях у В. Межуєва, коли він говорить, що загальна праця є «субстанцією культури», тобто горизонтом культури. Так, власне культура ставала горизонтом творчості людини. Не Бог, любов, дружба і т.д., а культура, яка розумілася у зазначених продукціоністських визначеннях. Можна зазначити, що 1934 рік визначив початок, поштовх, а далі почались роки терору і найганебнішого використання ідеалів соцреалізму, доведених до абсурду.

Вони не були такими поганими із самого початку, коли їх намагався визначити М. Горький, вони були ще романтично заангажованими і жодною мірою не перетворилися на все те, що потім набуло ганебного визначення як «совок» і все те, що з ним пов'язано. Можна сказати, що сутність «совковості» соцреалізму як того, що формується як квазіреальність, так чи інакше визначили в «мистецьких» заповідях соцреалізму.

Такі романи, як «Залізний потік» О. Серафимовича, «Час вперед» В. Катаєва, залишилися хрестоматійними, адже їх мало хто знає зараз, сам термін «соціалістичний реалізм» був сформульований і реалізований, артикульований у контексті дії оргкомітету Спілки письменників СРСР. Максим Горький – буревісник революції і водночас захисник сталінського режиму – потрапив у тенета безвихідної ситуації, він відчував, що його скоро не стане (його досить

скоро отруїли), але він намагався артикулювати ідеї, які підверстували до марксистських ідеалів культуротворення в рамках матриці державної політичної ідеології. Він не відіграв великої ролі, а просто вніс свій образ у те, що створювалося. Потрапивши на Соловки, описував роль перевиховання людей (Соловецький табір особливого призначення СТОП), то це ганебна історія. Гріх Горького був у тому, що він намагався підняти образ будівників Біломорканалу, які гинули десятками тисяч, як образ справжніх будівників комунізму, але це абсолютно не так. Тобто ми бачимо фантастичну поразку та фантастичне не-алібі великого письменника, який започаткував соцреалізм.

Отже, якщо ми говоримо про соцреалізм як метод, конструкт, сформульований у рамках ідеологічних табу, то це абсолютно не М. Горький, який був лише персоніфікатором інформації. Тому потрібно визначити соцреалізм як стиль, як переживання зсередини твору глибинних, фундаментальних тектонічних зламів культурної реальності.

Наявними є додаткові відтінки, прийнятого для нас класичного розповсюдження, насамперед необхідно відзначити відтінок стабільності, сталості і помноження наявного змісту методу «соцреалізм». Сконструйована реальність, яка формувалась як надреальність, коли людина була носієм надцілісності буття і раптом потрапляла у ситуацію всезагального універсального простору, який моделювався в романі, в музиці, ставала носієм квазіхудожньої реальності. В музиці це була досить складна ситуація, хоча вона теж досить об'ємно була сфабрикована і сформульована. Тоталітарна влада – це соціальне вираження обезбоженості світу, де влада бере на себе функцію Бога, абсолюту, котрому підпорядкована людина. Влада узаконюється як контролер вчинків і думки, як суддя, як розпорядник життя і смерті.

Висновки. Радянський історичний період надав нове бачення та естетичну парадигму

візуальному простору культуротворення починаючи з 30-х років ХХ століття. На Першому з'їзді радянських письменників, який відбувся в 1934 році, виступив М. Горький. В його промові був запрограмований неологізм «соцреалізм», а також його подальша реалізація як стилю в мистецтві та методу в культуротворенні. На момент здійснення промови доповідач навіть і не розумів, наскільки важко буде визначити реальність майбутнього в мистецтві та культурі через декілька десятиліть після впровадження цієї системи методу і стилю в життя.

На цьому організаційному форумі-з'їзді була здійснена платформа, яка провела демаркації і визначила їх як досить складну реальність кваліфікації літературної праці і загальнокультурної творчості як такої в рамках парадигми марксистсько-ленінської ідеології. Реалізація такого проекту мала наслідок репресій М. Зерова, який був на чолі «неокласиків», та визнаний владою буржуазним націоналістом. М. Бойчук, М. Куліш, Л. Курбас та багато інших українських митців визнані ворогами соцреалізму як мистецтва. Десятком років вето на творчість отримав В. Винниченко, і це лише найяскравіші факти і постаті з безкінечного переліку тих діячів культури і мистецтва, які отримували згодом смертельний вирок «ворог народу» в рамках сталінських репресій.

Отже, соцреалізм як метод, програма сформована абсолютно схематично, в рамках марксистсько-ленінської ідеологеми, її засоби та результат перетворюється на антиметод – на стиль. Фактично сам по собі соцреалізм є надзвичайно амбівалентне явище, яке несе у собі метод і антиметод. Тобто стильовий вимір є антиметодом, що формулюється як експресивна методологія, ідеологія і весь процес культуротворення, зазначений як «пропаго», що потребує безперечного підкорення і регулюється вождями згори.

Список використаних джерел:

1. Зінькевич О. (2007). *Mundus musicae: тексти і контексти*. Київ : ТОВ «Задруга». 616 с.
2. Лосев О. (1994). *Проблема художнього стилю*. Київ : «Collegium», «Київська Академія Євробізнесу». 288 с.
3. Перший Всесоюзний з'їзд радянських письменників. (1934). *Стенографічний звіт*. Москва : Держлітвидав. 720 с.
4. Роготченко О. (2017). Суспільно-культурна парадигма тоталітарного й індіферентного в пластичних мистецтвах України 1940–1960-х років. *Сучасне мистецтво*. Вип. 13. С. 144–150.

5. Роготченко О. (2014). Нове прочитання соцреалістичної доктрини як обов'язкового стилю художнього життя до- і повоєнної доби СРСР–УРСР. *Мистецтвознавство України*. Вип. 14. С. 169–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mysu_2014_14_23.

6. Соціалістичний реалізм як творчий метод. Історія та теорія соціалістичного реалізму. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10993/> (дата звернення: 14.02.2023)

7. Смирна Л. (2017). Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві : монографія. ІПСМ НАМ України. Київ : «Видавництво Фенікс». 480 с.

8. Чернецький В. (2013). Картографуючи посткомуністичні культури. Київ : Критика. 432 с.

References:

1. Zinkevich, O. (2007). *Mundus musicae: texts and contexts*. Kyiv: «Zadruga» LLC, 616 p. [in Ukrainian].

2. Losev, O. (1994). The problem of artistic style. Kyiv: «Collegium», «Kyiv Academy of Eurobusiness». 288 p. [in Ukrainian].

3. First All-Union Congress of Soviet Writers. (1934). *Stenographic report*. Moscow: Derzhlitvydav. 720 p. [in Russian].

4. Rogotchenko, O. (2017). Socio-cultural paradigm of the totalitarian and indifferent in the plastic arts of Ukraine in the 1940s–1960s. *Modern Art*. Issue 13. P. 144–150 [in Ukrainian].

5. Rogotchenko, O. (2014). A new reading of the socialist realist doctrine as a mandatory style of artistic life in the pre- and post-war era of the USSR–URSR. *Art history of Ukraine*. Issue 14. P. 169–174. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mysu_2014_14_23 [in Ukrainian].

6. Socialist realism as a creative method. History and theory of socialist realism. Retrieved from: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10993/> (Last accessed: 14.02.02.2023).

7. Smyrna, L. (2017). A century of nonconformism in Ukrainian visual art: monograph. IPSM NAM of Ukraine. Kyiv: «Phoenix Publishing House», 480 p. [in Ukrainian].

8. Chernetsky, V. (2013). Mapping post-communist cultures. Kyiv: Krytyka. 432 p. [in Ukrainian].